УДК 111.1:17
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.30

Лім Лариса Анатоліївна,
кандидат філософських наук,
викладач Фахового коледжу «Універсум»
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
l.lim@kubg.edu.ua

ОНТОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМУНІКАТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ

У статті відображено спробу філософського осмислення онтологічних основ комунікативних механізмів. Обґрунтовано важливість розгляду цього питання з урахуванням аксіологічного підґрунтя. У роботі виявлено, що, здійснюючи аналіз сутнісних основ комунікативних механізмів, потрібно також зважати на проблематику, пов'язану із сучасними реаліями існування полілокальних елементів і їх духовною основою.

Зважаючи на зазначену тему в статті, розглянуто комунікативні механізми не як просто засоби для комунікації, а як такі, що враховують глибинний зміст сутнісного існування. Обґрунтовано, що онтологічні основи розкривають ускладненість соціального середовища, яка зумовлена різноманітними формами культури й незліченною кількістю індивідуальних раціональних смислів буття.

При розкритті проблематики статті згадано мислителів, які у своїх роботах наголошували на важливості комунікації в соціальному просторі. Під час аналізу тверджень Н. Лумана сформовано висновок, що побудова успішної взаємодії в мультикультурному світі неможлива без сприйняття і розуміння. Звернення до обґрунтування К.-О. Апелем дискурсу підтверджує те, що комунікативні механізми є ефективними засобами для взаємодії в полілокальному середовищі. Також згадано Ю. Габермаса в процесі аналізу проблематики впливу соціокультурного життєвого світу на комунікативні процеси.

У висновках зазначено, що для розвитку й удосконалення полікультурного середовища необхідно враховувати різноплановість його складників, тому смислозначеннєвий релятивізм формує сутнісну основу. У роботі акцентовано на тому, що в розумінні багатоманітності соціального простору полягає онтологічна основа комунікативних механізмів.

Ключові слова: комунікативні механізми, онтологічна основа, полілокальність, взаєморозуміння, дискурс, теорія комунікативної дії, смислозначеннєвий релятивізм.

Lim Larysa,
Candidate of Philosophical Sciences,
Lecturer at the Applied College "Universum"
Kyiv Metropolitan University after Borys Grinchenko
l.lim@kubg.edu.ua

ONTOLOGICAL FOUNDATIONS OF COMMUNICATIVE MECHANISMS

This article presents an attempt at a philosophical reflection on the ontological foundations of communicative mechanisms. It justifies the importance of addressing this issue within an axiological framework. The study reveals that, in analyzing the essential foundations of communicative mechanisms, it is necessary to consider issues related to the modern realities of existing polylocal elements and their spiritual foundation.

Considering the given topic, the article examines communicative mechanisms not merely as means of communication but as structures that reflect the deeper meaning of essential existence. It is justified that ontological foundations elucidate the complexity of the social environment, which is shaped by diverse cultural forms and an extensive array of individual rational meanings of being.

In addressing the article's issues, thinkers are referenced who have emphasized the significance of communication in social contexts. The analysis of Niklas Luhmann's theoretical assertions leads to the conclusion that successful interaction in a multicultural world is impossible without perception and understanding. Reference to Karl-Otto Apel's justification of discourse further confirms that communicative mechanisms serve as effective tools for interaction in a polylocal environment. Additionally, Jürgen Habermas's is mentioned in the context of analyzing the impact of the socio-cultural lifeworld on communicative processes.

The article concludes that the development and enhancement of a multicultural environment requires consideration of its diverse components, thereby positioning semantic relativism as a fundamental ontological category. It is emphasized that the ontological foundation of communicative mechanisms lies in understanding of the diversity of the social environment.

Key words: communicative mechanisms, ontological foundation, polylocality, mutual understanding, discourse, theory of communicative action, semantic relativism.

Актуальність виконаного дослідження. Проблема обґрунтування онтологічної основи комунікативних механізмів виникає в результаті пояснення смислів і розкриття сутності механізмів комунікативної теорії. Це не лише методологічне питання, а й внутрішньофілософське, оскільки розкриття онтологічних основ потребує врахування й аксіологічного підґрунтя.

Онтологічні питання, пов'язані з обґрунтуванням сутнісних основ комунікативних механізмів, містять коло питань щодо культури і духовних цінностей. У процесі становлення комунікативної теорії варто відмітити вплив на її формування пізнавальних, світоглядних, моральних, сутнісних положень, тобто потрібно враховувати першопочаткові положення, зважаючи на які виникає потреба у створенні ефективних механізмів комунікації.

Мета статті – розглянути вплив онтологічних основ на становлення комунікативної взаємодії і формування комунікативних механізмів.

Осмислення особливостей функціонування комунікативних механізмів є не лише проблематикою суто комунікативної філософії, це питання має значно більшу сферу розгляду і досліджується різними науковими напрямами. Проте саме філософський аналіз теоретичних аспектів онтологічних основ має ключове значення для загального розуміння сутності дії і впливу комунікативних механізмів на ефективність життєдіяльності суспільства.

Виклад основного матеріалу. Онтологічна основа комунікативних механізмів частково зумовлена наявними формами культури. Сфера комунікації створює середовище, у якому люди не просто перебувають, вони включені в соціальні зв'язки й соціальні взаємовідносини. Так, людське життя формує культуру як складну духовну сутність, наповнену символічних текстів.

Сучасна реальність у всій її гнучкій різноманітності спрямована на забезпечення існування її полілокальних елементів. Пошук умов, які б забезпечили це, спрямований на узгодження різноманітних смислових навантажень сучасної культури. Її сутнісне підґрунтя становить духовну основу, де переплетені різні елементи, зв'язки і взаємодії.

Це дослідження спрямоване на аналіз комунікативних механізмів як фундаментальних принципів співіснування в сучасному полікультурному світі, що становить мозаїчну структуру, наповнену соціальними значеннями й духовними смислами. Зважаючи на все це, комунікація розглядається не просто як засіб для спілкування. Вона набуває нового значення, оскільки акцент здійснюється на її онтологічну основу, яка зумовлена формою культури, перетворюючись так на спосіб існування.

Онтологічна основа формує новий напрям розгляду цієї проблематики, оскільки вона розглядає питання не про наявні форми буття, а про глибинні сутнісні смисли існування наповнених різними значеннями елементів реальності. Онтологія проблематизує, показує ускладнений і парадоксальний характер комунікативного середовища, спричинений різноманітними формами культури. Так задається кут зору, відповідно до якого і розглядаються зміни в зорієнтованості людини та культури в просторі й часі. Простір, виражаючи тривалість існування матеріальних об'єктів і послідовність змін даних об'єктів в процесі їх розвитку, розчиняє у собі час. А час, набуваючи просторових характеристик, надає доступ до полікультурного світу. Тобто простір фіксує різноманітність і різноплановість зорієнтованості в культурі.

Сучасний світ є сукупністю полілокальних культур із порядками, які розпадаються, руйнуються та можуть стати загрозою для існування і розвитку. Просторовий акцент на відмінностях дає змогу розглянути питання, пов'язані з необхідністю осмислити впливи сутнісних основ комунікативних механізмів дійсного світу і культури. Вони містять розмаїття індивідуальних раціональних смислів буття. Подібними

характеристиками наповнений суперечливий зміст сучасного життя, якому не властива одноманітність. Його не можливо втиснути в одновимірну площину або ж задати якийсь односторонній стандарт, оскільки він становить собою співіснування різних локальних смислів і ситуацій. Зважаючи на це, потрібно шукати ефективні механізми, які б не просто забезпечили буття даних цих структур, а й могли обґрунтовувати бінарні позиції і переходи від одиничного до множинного, від релігії до науки, від хаосу до порядку. Співіснування в такому світі потребує зусиль і осмислених дій, і комунікативні механізми надають таку можливість.

Зважаючи на попередньо сказане, можна зазначити, що звичайна, традиційна модель комунікації, яка будується за принципом інформаційного, односпрямованого процесу простого передавання змісту, не охоплює всіх реалій і не може містити всі сутнісні особливості. Причиною цього є те, що процеси комунікації розуміють виключно як конкретизоване особисте й міжособистісне спілкування.

Онтологія комунікації знімає ці обмеження. У її предметне поле входять індивіди, соціальні групи, соціальні об'єднання, полілокальні утворення тощо. Саме онтологічна основа комунікативних механізмів дає змогу враховувати історичні просторові перетини, етичні й естетичні взаємодії.

Проблематичність аналізу джерел, пов'язаних із цим питанням, зумовлена тим, що вони містяться в кожній суспільній науці: психології, соціології, педагогіці, філософії, культурології. Зважаючи на це, варто звернути увагу на С. К'єркегора, К. Ясперса, М. Бубера, М. Гайдеґґера та інших філософів, оскільки в їхніх екзистенційно орієнтованих роботах проблема існування комунікації стояла особливо гостро. Постмодерністи Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз також розкривали цю проблематику. Доповнюють це коло досліджень роботи К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Н. Лумана, які акцентують на важливості комунікації в соціальному просторі (Єрмоленко, 2021).

Загалом можна зазначити про те, що дослідницький інтерес науковців поступово переміщується від прикладних аспектів спілкування до екзистенційно-гуманістичного змісту комунікації, яка здебільшого є смисловою основою. Урахування полілокальних елементів і структур розширює межі від міжіндивідуальної до міжкультурної комунікації. Це ставить спілкування в онтологічну площину, що містить усю складність комунікативної взаємодії.

Комунікацію слушно розглядати як глибокий механізм культурного буття. Вона не обмежується лише мовленнєвими чи інформаційними зв'язками, оскільки комунікативний простір спрямований на динамічність, розвиток і взаємодію. Комунікація формує простір для взаєморозумніння його учасників, де обов'язковою є необхідність зворотного зв'язку. Так, вона є способом існування і станом людського буття.

Розуміння є важливим елементом для комунікації, бо без нього сам комунікативний процес буде просто передаванням інформації, диктуванням умов, постановкою перед фактами. Значущість зворотного зв'язку дуже важлива для формування «здорового» середовища, де рівноцінно взаємодіють полілокальні елементи. «Інформація не розуміється сама собою – для її повідомлення потрібен особливий код, який розшифровується в розумінні», – говорить Н. Луман (Луман, 2001, с. 93). Отже, для сприйняття і налагодження комунікації варто звернути увагу на елементи й форми культури, які частково становлять її онтологічну основу. Щоб сформувалися взаємовідносини, має бути налаштованість для сприйняття і готовність до розуміння. Доречним варіантом вирішення проблем, які виникають у сьогоднішньому суспільстві, є зацікавленість у тому, щоб порозумітися, а для цього варто прагнути побудувати комунікацію, яка втілювала б всі загальні вимоги для її успішного функціонування. Соціальні зв'язки і взаємодії формуються з урахуванням різних форм та особливостей культури. Щодо цього Н. Луман зазначав, що «реакції на дедалі більші універсалістські, історичні й регіональні порівняння, які привертають увагу до екстремальних випадків … обробляють матеріал з погляду необхідної для людей "культури"» (Луман, 1997, с. 588). Тобто культура тут розглядається як суспільна пам'ять, що наповнена смислами, які розділяються з іншими в процесі комунікації. Отже, без сприйняття і розуміння неможливо побудувати успішну взаємодію в мультикультурному світі.

У процесі аналізу проблематики, пов'язаної із впливом форм культури на комунікативні

процеси, слушно згадати Ю. Габермаса. Автор теорії комунікативної дії наголошує на впливові соціокультурного життєвого світу на комунікативні механізми, зокрема на дискурс. Він має на увазі те, що універсальність поширення цього комунікативного механізму може виникати, зважаючи на контекст, історію і культурне підґрунтя. При формуванні комунікації важливими є не тільки мовна реальність, а й структурні компоненти життєвого світу. Ю. Габермас робить висновки, що культура, суспільство та особистість взаємодіють під впливом форм соціальної інтеграції.

К.-О. Апель обґрунтовує комунікативний механізм – дискурс дещо інакше. У своїх міркуваннях він виходить з існування ієрархії, тобто в межах життєвого світу статус дискурсу є вищим, ніж статус мовного спілкування. К.-О. Апель пояснює це тим, що він укорінений у життєвому світі і становить сукупність схем аргументації, які не можуть бути поставлені під сумнів його учасниками. Також філософ наголошує на необхідності аналізу різноманітних тенденції (Апель, 1999). Це має допомогти уникнути непорозумінь і загроз при комунікації. Комунікативні механізми є засобами, завдяки дії яких здійснюється динамічний рух у полілокальному середовищі.

Зважаючи на твердження Н. Лумана, Ю. Габермаса, К.-О. Апеля, комунікація формує механізми, які можуть бути слушними для розв'язання не лише методологічних, а й практичних проблем.

Так, дискурс становить діалогічно-аргументовану перевірку суперечливих дій, які спрямовані на досягнення універсального консенсусу і значущі для всіх. Він як комунікативний механізм представляє не лише мовну сферу, а й сферу дій, які, своєю чергою, є підґрунтям для формування взаємодій. У межах дискурсу розглядають і з'ясовують проблематичні претензії. Звісно, вчинки та настрої також його супроводжують, але вони не є складовими частинами. Як зазначив Ю. Габермас, у дискурсі, перетворюючи тлумачення на інтерпретацію, твердження на припущення, пояснення на теоретичне пояснення, ми намагаємся виконати основне завдання: відновити згоду, що прихована в комунікативних діях, але стала проблематичною. Він стверджує, що саме в цьому сенсі говорить про дискурсивне взаєморозуміння. Згідно з його міркуваннями, це і сприяє формуванню дискурсивно обґрунтованої згоди.

Ю. Габермас наголошує на необхідності відновлення вільної від панування комунікації. Для нього вона є новою формою людських відносин і досягнення справжнього спілкування, яка можлива через втілення практичного дискурсу. Розгляд цього поняття є одним із важливих завдань філософії Ю. Габермаса. Він відводить особливу роль дискурсу для відновлення вільної від панування комунікації. «Саме в дискурсі ми намагаємося шляхом обґрунтувань знову відшукати згоду, що стала проблематичною в комунікативній дії; у цьому сенсі я говорю про (дискурсивне) взаєморозуміння» (Габермас, 1996, с. 85).

Для ефективного функціонування дискурсу потрібна низка характеристик: довіра стосовно самої проблематики, реальність і раціональність. Стосовно його учасників, то вони повинні бути компетентними щодо обговорюваних проблематичних матеріалів і спрямованими на взаєморозуміння, незважаючи на неоднозначність і суперечливість. Оскільки навіть просто діалог містить дещо мінімально узагальнене в основі, яке, можна сказати, нав'язується, тому він від самого початку не є рівноправним. Для співіснування суспільних елементів, якого б масштабу вони не були, необхідними є суспільна спрямованість і налаштованість на співпрацю.

Комунікативні механізми, зокрема дискурс, є способами, які дають змогу зробити аргументовану перевірку суперечливих висловлювань і дій, щоб досягнути значущого для всіх, хто здатний до розумної аргументації, консенсусу. Також щодо комунікативної дії, то її основу становлять смисловий зміст мовних висловлювань і нормативний зміст оцінювальних вимог. Вона функціонує, спираючись на фундамент життєвого світу. Зокрема, Ю. Габермас, витлумачуючи комунікативну раціональність і комунікативну практику, намагається розглянути питання, які стосуються об'єднання практики обґрунтування й аргументації, що відбувається в різних культурних контекстах. Для філософа визначальним щодо розуміння комунікативної дії є поняття мови. Вона є тим механізмом, що сприяє і забезпечує взаєморозуміння між учасниками комунікації: «Поняття комунікативної дії визначає мову як медіум, через який відбувається порозуміння» (Габермас, 1981, с. 148).

Комунікативні механізми сприяють формуванню раціонально вмотивованої згоди учасників. Відповідно до цього, результатом буде досягнення гарно обґрунтованого консенсусу, тобто такої згоди, отриманої учасниками дискурсу, яка утворюється без будь-яких видів примусу, привілеїв чи обмежень. «Взаєморозуміння має на меті подолати ситуацію, яка виникла через проблематичність претензій на значення, що його наївно припускають у процесі комунікативної дії: взаєморозуміння веде до дискурсивно спричиненої, обґрунтованої згоди» (Габермас, 1981, с. 85). Комунікація створює середовище, у якому всі, хто в ньому перебуває, спрямовуються до того, щоб ставитися одне до одного як до рівноправних партнерів, діяти на основі мотивів сумісного досягнення розуміння, слідувати за аргументами й підкорятися «силі кращого аргументу» як лише єдиному виду примусу. Так, це сприяє утворенню середовища, у якому людські взаємовідносини впливають на формування культури становлення соціальних зв'язків.

Висновки. Людство на сучасному етапі свого існування й розвитку дійшло усвідомлення того, що його успішний розвиток і прогрес можливий за умови визнання світоглядної мозаїчності. Полікультурне середовище може вдосконалюватися при врахуванні всієї різноплановості й різноманітності складників структур. Становлення комунікативних механізмів здійснюється на основі внутрішніх, глибинних, необхідних зв'язків. Отже, сутність онтологічних основ становить смислозначеннєвий релятивізм.

Для успішної взаємодії в суспільстві важливим є усвідомлення того факту, що сучасний світ є полілокальним і мультикультурним середовищем. За всієї його різноманітності й різноплановості ми не повинні забувати про взаємодію, взаєморозуміння та взаємоузгодженість. Соціальна інтеграція, соціалізація та культурне відновлення вбудовані в символічний життєвий світ, який наповнений різними значеннями, саме тому комунікативні механізми є важливим фактором для існування людства. Їх онтологічна основа є теоретичним осмисленням багатоваріантних структур, які наповнені, здавалося б, несумісними елементами. Вона уможливлює аналіз багатоаспектних смислів, і комунікативні механізми є універсальними засобами для розв'язання теоретичних, методологічних і практичних питань, пов'язаних з універсальною реальністю суспільного існування.

Отже, вплив онтологічних основ на становлення комунікативної взаємодії і формування комунікативних механізмів полягає в розумінні того, що соціальний простір є багатоманітний і для його успішного функціонування та розвитку слушним буде досягнення смислової узгодженості й конвенціоналізму.

Список використаних джерел:

Апель, К.-О. (1999). Етноетика та універсалістська макроетика: суперечність чи доповнювальність. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія. Підручник. Київ : Лібра, С. 355–372.

Габермас, Ю. (1996). Комунікативна дія і дискурс. Першоджерела комунікативної філософії. Київ : Либідь, С. 84–90.

Єрмоленко, А. (2021). Дискурс. Комунікація. Моральність. Київ, 437 с.

Habermas, J. (1981). Theorie des kommunikativen Handelns / Jürgen Habermas. Bd. 1 : Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 533 S.

Luhmann, N. (1997). Die Gesellschaft der Gesellschaft / N. Luhmann. Frankfurt, 1164 s. Bd. 1 : 594 s., Bd. 2 : 570 s. ISBN 3-518-58247-X.

Luhmann, N. (2001). Was ist Kommunikation? Luhmann N. Aufsätze und Reden. Stuttgart, 334 s.

References:

Apel, K.-O. (1999). Etnoetyka ta universalistska makroetyka: superechnist chy dopovnuvanist [Ethnoethics and universalist macroethics: contradiction or complementarity]. Jermolenko A. Komynikaryvna praktychna philosophija. Kyiv: Libra. S. 355–372 [in Ukrainian].

Habermas, J. (1996) Komunikatyvna dija i dyskyrs [Communicative action and discourse]. Pershodjerela komunikatyvnoji philosophii. Kyiv: Lybid. S.84-90 [in Ukrainian].

Jermolenko, A. (2021) Dyskurs. Komynikacija. Moralnist [Discourse. Communication. Morality]. Kyiv. S. 437 [in Ukrainian].

Habermas, J. (1981) Theorie des kommunikativen Handelns *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp. S. 533 [in German].

Luhmann N. (1997) Die Gesellschaft der Gesellschaft. Frankfurt. S. 1164 [in German].

Luhmann, N. (2001) Was ist Kommunikation? *Aufsätze und Reden*. Stuttgart. S. 334 [in German].